

УДК 271.222(497.11)-726.2:929 Милаш Н.

27-295

271.222(497.11)-75

Игнатије Марковић

Београд

Једна заборављена беседа архимандрита Никодима Милаша

Abstract. У беседи која се објављује, а која је изговорена 1887. године, архимандрит Никодим Милаш јасно излаже свој програм рада, указујући да је то пут Светог Саве којим и ми треба да идемо. Упућивао је ученике на образовање из класичних језика како би се образовали на изворима хришћанства и тако „могли потпуно схватити сами дух хришћанских писаца, те правилно просудити списе њихове“. Јер „Послије св. Писма главни извор хришћанскога вјеровања саставља св. предање. То нам је предање сакупљено у списима св. отаца, а наука, која испитује то предање по отачаским списима, зове се патрологија“.

Key words: богословија, класично образовање, Свети Сава, црквена просвета, образовање

Архимандрит Никодим Милаш постао је школске 1886/1887. г. ректор Богословије у Београду, најстарије и најзначајније средње школе у границама тадашње Краљевине Србије у којој су предавали најзначајнији наши богослови и најумнији људи нашег народа. Ниједна наша школа нема тако богату историју, а слободно можемо рећи да од Београдске Богословије нема значајније просветне институције код Срба.

Богословија у Београду успостављена је најпре за време Карађорђевог Србије, на предлог Доситеја Обрадовића и одлуком Совјета, а под управом знаменитог богословског писца и преводиоца фенешког игумана Викентија Ракића радила је 1810. до 1813. г. у Београду. Обновљена је 1836. г. од митрополита београдског и све Србије Петра Јовановића и све до 1903. г. радила је по једном програму. Она се звала семинарија, клирикално заведеније или богословско училиште. Закон о устројству богословије издат је 27. септембра 1863. г. Богословија је била прва школа у Србију у којој је уведено предавање руског језика и то равно пре 150 година (1859). Осамдесетих година деветнаестог века поставило се питање реформе

школе, чак је и 1886. г. донешен Закон о другој Богословији али он није спроведен – управо се тим поводом на челу школе нашао један од наших најзначајнијих богословских писаца архимандрит Никодим Милаш. Нова реформисана Богословија, по Закону из 1896. г., почела је да ради 1900. г. као деветоразредна богословија (у школу су се уписивали ученици који су завршили основну школу) и добила је име Светог Саве (тако да у Београду у периоду 1900–1903. г. раде две богословије).

Беседа коју ћемо прочитати на наредним страницама сведочи о великој љубави архимандрита Никодима Милаша према Богу и према своме роду. Увидевши сложеност историјског тренутка у коме живе православни на нашим просторима и политичке ситуације у Србији – где је законити митрополит Михаило Јовановић збачен од краља Милана само неколико година од стицања аутокефалности Цркве у Краљевини Србији (1879. г.), одлучио се да труд и живот свој посвети „*образовању младих служилаца вјере народне у овој краљевини, а на славу њравославља*“ у Србији. Архимандрит Никодим Милаш јасно излаже свој програм рада, указујући да је то пут Светог Саве којим и ми треба да идемо. „*Св. Сава, њошћо се изучио у свима оним наукама, шћо му је њејово доба мојло њружии, ње се сћремио, колико се најдоље мојло, на самостјални рад, он развије свом енерџијом делатности своју на њрејорођај своја народа у свакоме њојледу. Пред очима му је црква, њред очима му је народна њросвјетја, њред очима су му државни инѡереси земље, – и свему ѡме он њосвећује своју ѡубав, свој живои. Али ѡдје је највише развио своју дјелатности, ѡдје је највише ѡубави и сћарања ѡказао, ѡо је црква и њени служиоци*“. Живи Живот Цркве Божије подразумева и учешће и одговорност свештенства јер „*ујлед цркве у сћројој зависности сћоји од ујледа, какав ће имаѡи сами служиоци њени*“, зато Свети Сава настоји „*да ѡи служиоци цркве буду досћојни службе своје, да буду сћосодни одбраниѡи свейињу учења њеноја, ѡе ѡред својим народом, исѡо као и ѡред иновјерцима, да буду кадри свајда високо уздржати њен значај, њено досћојансѡво*“. А да би заиста били такви треба „*да буду изобразени колико ѡреда, да ѡу своју узвишену загаћу изврше*“.

Закон од 31. октобра 1886. г. предвидео је да се најпре заврши гимназија, па онда богословија. Гимназија је била припремна школа за богословију по угледу на Карловачку Богословију, у коју су уписивани који су завршили гимназију.

Сваку реч изговорену у беседи архимандрит Никодим Милаш је посведочио животом. Упућивао је ученике на образовање из класичних језика како би се образовали на изворима хришћанства и тако „могли

потпуно схватити сами дух хришћанских писаца, те правилно просудити списе њихове“. Јер „*Послије св. Писма главни извор хришћанскога вјеровања саставља св. предање. То нам је предање сакуљено у сјисима св. оцаца, а наука, која исцрпљује то предање по оцачким сјисима, зове се историја*“.

После одласка из Београда архимандрит Никодим Милаш постао је професор Задарске Богословије. У Задру је 1887. г. приредио за штампу свој рад „Исторички развој Биоградске Богословије (1836–1886)“ али нажалост нисмо сазнали да ли је одштампан овај његов рад.

Никодим Милаш у својој Аутобиографији (Никодим Милаш: *Аутобиографија, Сјудије, Чланци*, Београд–Шиденик, август 2005, 62–68) овако описује припреме за полазак у Београд, боравак у Београду, разлоге због којих је отишао из Београда:

У августу исте ове 1886. године примио сам позив од министра просвјете у Србији Милана Кујунџића, да би дошао у Биоград, да реорганизујем тамошњу богословију. Кад сам тај позив примио, одмах сам помислио на један допис из Биограда, наштампан у 149. броју загребског листа „Србобран“ од 7. јула исте године, у којем допису дотични дописник казује „да нема сумње да ја стојим у свези са апостолима вјерске уније“, да ја „шурujem са Римом“ и „да је један велики католички мисионар некоме писао и питао га за мене, доброг и вјерног агента римске пропаганде, и хоће ли шта бити од оне ствари, то јест, из уније православних Срба са Римом“. Рече ето то тај биоградски дописник „Србобранов“, и остаде опет жив! За постанак овога дописа неколико мјесеци послје дознао сам, и то ћу даље забиљежити. Али ми је било неправдо, што је то „Србобран“ наштампао, онај исти „Србобран“ који је с поносом прошле године наштампао био моју радњу „Двије коризмене окружнице двају хрватских бискупа: Г. Штросмајера и Г. Посиловића“, и ту радњу ми и одштампао у засебној књизи. У осталом послје сам разумио, да тај лист увијек не води строго рачуна о томе шта је написао прије о једној личности, а шта ће опет написати послје. На пример, 1891. исти „Србобран“ назвао ме „ученим и вриједним“ ради једне моје ускршње посланице, из које је прештампао велики одломак; а послје он исти ме грдно ружио и позивао свијет, да ме се клони, као од не знам чега хрђавога! На онај допис из Биограда у „Србобрану“ мало сам пажње обратио, јер ми се учинио и сувише тенденциозним, а особито кад сам послје прочитао у 169. броју истог листа од 4. августа исте године, у коме тобоже разјашњава онај дописник свој први допис. Али боље је било да нијесам тако судио о оном допису, него да сам му мало више пажње обратио, јер у таквом случају поштедио би био себе од многих неугодности, које сам у Биограду послје испитао.

На први мах кад сам прочитао онај позив Кујунџићев нијесам знао шта да чиним и на што да се одлучим. Прилике моје у Задру такве су биле тада, да ми се учинило да је добро ми дошао тај позив, да се бар за вријеме уклоним из Далмације и да мирнији будем. Помислио сам да ће се и моји зависници и клеветници умирити, кад им не будем више на очима, те да ће престати можда да ме и даље псују и грде по новинама, као што су тада чинили; а прозрио сам већ био, да неки желе само то, да би се ја уклонио из Далмације, како им не би сметао сутра, кад би се катедра епископска задарска упразнила, а што се морало на брзо очекивати, јер је еп. Кнежевић већ био старац од 80 година. У недоумици сам био великој, на што да се одлучим. Имао сам тада у Задру између друтих својих добрих пријатеља једнога, којему сам могао искрено у свему вјеровати, а то је био савјетник призивнога суда у Задру, Марко Петрановић, синовац мог доброг и вјерног пријатеља, епископа которског Герасима Петрановића. Пођем код тог савјетника Петрановића да ми каже шта он мисли о овој ствари и да ми даде свој савјет. И тај савјет је био, да обзиром на тадашње моје прилике у Задру, треба да примим онај позив и да пођем у Биоград, али само привремено за годину дана, и тада коначно одлучим према приликама какве ће тада бити. Савјетовао сам се о овоме кроз писма и са еп. Петрановићем, који ми даде исти савјет што и синовац му Марко. Чинио ми се паметан савјет ових мојих пријатеља, те сам и ријешио био да по томе савјету и поступим. Али имао сам још два добра пријатеља у Задру, председника далматинског сабора, кнеза Ђорђа Војновића, с којим сам дијелио у политичном односу једнаку судбу, јер је Бјелановић и друге псеудолибералне српске новине нападао и на њега као и на мене, а зашто? зато што им је жао било да је на челу аутономне управе у Далмацији био он, а Србин је, док Бјелановић и његове присташе мислили су, да као зашто не би они то били, кад су и они Срби. Да је био на том мјесту Хрват, као што је то било послје, кад је Булат био председник сабора, ћутали би били, јер бар Булат није био Србин. Кнез Војновић није био мишљења, да ја остављам Далмацију, јер као да се ја тијем показујем малодушан и као да се бојим оних мојих политичких, а и личних непријатеља, који ће говораше он, славити триумф, што су победили. Имао је у неку руку овај кнез право, јер је познавао моју поноситу, а признајем овдје, у неколико и горду нарав; али с друге стране имали су много темеља за мене и савјети еп. Петрановића и савјетника Петрановића. Други мој тадашњи добри пријатељ био је далматински намјесник, Драгутин Блажековић, који је од маја ове године постављен био за намјесника, и с којим сам ја склопио био пријатељство још тада, кад је он био у Задру као пуковник, и с њим тада друговао. Блажековић овај тако је добар и племенит био, да је захвалио на намјесничком достојанству, кад је видио да неће Беч, да у ничему помогне сиротном стању Далмације.

И данас још код свих Далматинаца чува се блага успомена о племени- том намјеснику Блажековићу. Једно по подне, кад сам ја већ одлучио био да дођем у Биоград, заустави ме на шетњи на градским бедемима Блажековић и запита ме, је ли истина што му је кнез Војновић казао, да ја хоћу да одем из Далмације. Одговорим му, да из Далмације ја не намјеравам за сада сасвијем отићи, него ћу само тражити допуст за неколико мјесеци да пођем у Биоград, да видим да ли ћу моћи шта учинити на реорганизацији онамошње бугословије, ради чега ме краљевска српска влада позивље. Кад је тако – рече ми Блажековић – а Ви пођите, само не заборавите пословицу: „да је свако ковач своје среће“, „а у осталом рачунајте овагда на моје пријатељство“.

Добивши допуст, који као да је еп. Кнежевић једва дочекао да ми даде, кренем половином новембра 1886. у Биоград. Кад сам дошао у Биоград, лијепо ме приме тадашњи митрополит Теодосије Мраовић и министар просвјете Милан Кујунџић, и послѣје неколико дана изиђе краљев указ, којим се именујем ректором биоградске бугословије и одмах предузнем службу и почнем радити. Али већ првих дана опазио сам између тадашњих професора оне бугословије неко неповјерење према мени. Ово сам саопштио појединима у Биограду, с којима сам ступио био у ближи додир, и који су ми се пријатељима показивали. Ова господа разјасне ми сву ствар. У љутој су борби између себе тада биле двије политичке партије: напредњачка и либерална; на челу прве био је Гарашанин, а на челу друге Ристић. Гарашанинова странка је тада била на влади, и противу ње се борила Ристићева, да је сруши и да она дође на владу. Мене јер ме је позвао у Србију један министар (Кујунџић) Гарашанинова кабинета, сматрали су напредњаком, премда ја тада нијесам ни знао политички програм те напредњачке странке, и као тобожњега напредњака мрзили су ме сви либералци и пре- нашали и на мене све оно злога, што су они о њиховим србијанским напредњацима мислили и говорили. Осим тога, напредњаке су кривили за аустрофилство, и либерали су инсинуирали им, да хоће да увуку у Србију и римски католицизам. Ради ове посљедње ствари либерали су кроз своје новине телалили, да су напредњаци и позвали мене у Србију. Да ме ово морало озловољити одмах у почетку моје радње у биоградској бугословији, природна је ствар. Нашао сам се у једном правом лабиринту, и да није било тадашњих министара: Драгутина Франасовића (мога земљака), Чеде Мијатовића и Кујунџића, а и Милана Милићевића и Матије Бана, био бих се одмах повратио у Далмацију. Али ови ме наговорише да останем и да не покажем да могу тако лако духом клонути – и останем. Највише је ровао противу мене тадашњи прота Јаков Павловић (потоњи митрополит Инокентије), који је хтио да он буде ректор бугословије. Овај прото био је началник одјељења у министарству просвјете и црквених послова, и Кујунџић га је са тога

мјеста скинуо и одредио га да буде професор у богословији, и сада мени подређен. А исти прото био је и духовник тадашње српске краљице Наталије. У политичком односу био је аклиберал и отворени противник напредњака. Овај прото Јаков Павловић успио је дигнути противу мене све либерале, који су гледали на мене као на наметника, и почели турати у свијет, да је мене послала Аустрија у Србију по упутству римске пропаганде да ја поунијатим Србију. Кад сам чуо ове „паметне“ ствари, тада сам се сјетио оног дописа из Биограда од прије неколико мјесеци у загрепском „Србобрану“ и разумио постанак оног дописа и његову сврху. Али што је најружније било, то је било да је исти онај прото Јаков Павловић, као краљичин духовник, турио у главу и самој краљици Наталији, да сам ја дошао у Србију као агент римске пропаганде, да Србију поунијатим. Ово сам дознао из уста саме краљице, а ево како. Министар Франасовић принуди ме да тражим аудијенцију код краљице и да јој се поћем поклонити. На аудијенцији, послје неколико безначајних фраза, запита ме краљица, да ли је јака унија у Далмацији? Изненадило ме то питање, и ја јој одговорим, да су прије педесет и више година покушали били римски агенти да уведу унију у Далмацији, али да се то осујетило, и да данас свега у Далмацији има тек неколико десетина унијата. И тада ме краљица изнебушила овим ријечима: „Треба да знате, да је Србија строго православна земља, и да у њој нема никаква мјеста ни унија, ни агенти римске пропаганде“. Остао сам као заливен, кад сам чуо те ријечи из уста српске краљице, и нијесам кадар био ништа да јој одговорим. Ћутао сам само, и послје двије три минуте свршила је та фамозна аудијенција. Да је на ово спремио краљицу прота Павловић, то ми је разјаснио послје министар Кујунџић, кад сам му све ово испричао. Аудијенција ова моја код краљице Наталије била је 18. децембра 1886; а ријечи краљичине прибиљежио сам одмах чим сам кући дошао. И таквом се бранитељком православља тада истакла преда мном она иста краљица Наталија, која ће неколико година послје сама апостазирати од православља, полатинити се, и, како кажу, постати римокатоличком монахињом! Изгледало ми је врло незгодно да послје оне аудијенције останем још у Србији, премда сам тек од мало недјеља ту био; али пријатељи ме некако умирише, и продужим опет радити о плану, како би требало реорганизовати ону биоградску богословију.

О Светом Сави обичај је био, а ваљда је и данас, да тај дан богословија свечано прослави и да се на тој слави чита каква ријеч. Одлучим да ја ту ријеч изречем, и према мисли својој о правду, у којем би требало ону богословију реорганизовати, напишем и прочитам ријеч „о потреби класичног образовања за кандидате богословије“. На састанку гдје сам ја ту своју ријеч изрекао, било је много високе господе, између које и неколико либерала. Као што су уопће људи, којима ја нијесам био симпати-

чан, знали увијек, и прије и послје ове светосавске славе у Биоградској богословији, интерпретирати криво све што сам ја радио и говорио, тако су тада они либерали употребили ону моју ријеч (коју сам одмах и наштампао) за своју корист а противу мене, телалећи међу својим једномишљеницима како ја хоћу да уведем латински језик у богословију, да би тијем лакше утро пут унији са Римом. И ово су она господа либерали имали куражи, да и у својим новинама напишу. Да ме то морало ужасно озловољити на Србију, појмљиво је по себи. Помислио сам тада, да ми је ту у Србији још теже него ли у Далмацији. И већ тада сам био ја на чисто са собом, колико ћу у Србији још остати. О ономе ради чега сам дошао у Биоград, тј. о реорганизацији богословије, изгубио сам на брзо вољу да радим, јер сам сваки час и на сваком кораку наилазио на противности. Ограничио сам се да радим онолико колико морам и за што сам плату примао, чекајући са великим нестрпљењем да школска година сврши и да се ослободим оног осиака, у који сам упao био. Кад су ме послје неколико година позивали, да дођем у Србију за митрополита, сјетио сам се одмах овога доба, које сам провео у Биограду као ректор богословије, и зато сам им одговорио онако, како сам одговорио, на онај позив. Али о томе ћу споменути послје. Чим је свршила школска година, одмах оставим Биоград, завјетовавши се, да никада више нећу пријећи границу Србије и ступити ногом у ону краљевину. Бог јој дао сваку срећу, али далеко од мене!

А шта су радили моји „пријатељи“ у Задру, док сам ја био у Србији? Ево шта. Биједни старац еп. Кнежевић био је у пуном смислу у њихоним рукама и потписивао је све што су му дотични предлагали о мени. За полазак у Биоград ја сам добио био допуст само до 8. јануара 1887. За оно мало времена што сам у почетку провео био у Биограду, а охрабрен да ће ме у раду мојем о реорганизацији биоградске богословије помагати владајући фактори, као што су ми то обећавали, ја сам мислио да ми треба бар један школски семестар да искусим и видим, да ли ће се моћи мој рад и успјехом увјенчати. Ради тога ја се обратим еп. Кнежевићу писмом из Биограда молећи га, да ми буде продужен допуст до краја љетњег семестра 1886/7. школске године. Еп. Кнежевић писмом од 23. децембра 1886. бр. 223 одговорио ми је, да „не налази никаквих основних разлога, због којих би могао уважити моју прошњу“, и каже ми затијем, да морам до одређеног рока, тј. до 8. јануара 1887. бити у Задру на својем професорском мјесту, јер „у противном случају поднијећемо високој царско-краљевској Влади предлог, да се дефинитивно попуни то мјесто“.

Кад сам примио овај Кнежевићев одговор, ја сам из Биограда директно се обратио Министарству у Беч, да ми оно удијели онај допуст. Међутим је Кнежевић похитао био већ 24. јануара 1887. под бр. 8, да изјави дал-

матинском намјеснику, како он, с разлога што ја нијесам одмах послушао његов онај горњи налог и повратио се у Задар, професорско мјесто моје у задарској богословији „сматра de jure et de facto упражњеним“ и предлаже истом намјеснику, „да би својим путем изволио благохотно сходно расположење учинити, како би се упражњено мјесто професора при мјесном богословском заводу по могућности чим прије могло попунити“. Као што се види, хтио је еп. Кнежевић на брзу руку да ријешити ово питање и да ме лиши професорскога мјеста у задарској богословији, и уједно, свјесно или несвјесно, не знам, да задовољи дотичној госпођи, да мене нестане из Далмације, а досљедно и из државе, како им више ја не би сметао у њиховим плановима за будућност. Али се преварио у рачуну и еп. Кнежевић и она господа. Моји пријатељи у Задру: савјетник Марко Петрановић и саборски предсједник кнез Ђуро Војновић побркаше тај рачун, јер 16. априла 1887. Цар аустријски одлуком је наредио, да ми се удијели допуст до краја 1886/7. школске године. Мора бити да је ова царска одлука смела и еп. Кнежевића и ону госпођу, јер ми ту одлуку епископ није ни саопштио, него сам ја обзнањен био о њој другим путем.

У јулу 1887. ја сам био већ у Задру, напустивши сасвијем Србију, под 1. августа морала ми се била ставити у тецај професорска моја плата, која ми је обустављена била док сам био на допусту. Па и у томе су показали еп. Кнежевић и она господа, колико су жучни на мене што сам им се опет повратио, те еп. Кнежевић напише намјеснику, да ми не треба ставити у тецај од почетка августа моју плату, него од 1. октобра, кад почне нова школска година. Кад им је то толико годило, ја нијесам хтио да им кварим радост, и нијесам на то рекурирао, као што сам по праву могао. Кад ми је ово посљедње пребацио мој пријатељ савјетник Петрановић, сјећам се да сам му одговорио: „Кад уживају да држави припадне неколико стотина форинти, зашто да им ја сметам у том уживању?“

Заузевши своје професорско мјесто у Задру у октобру 1887, повукао сам се сасвијем од сваког јавног посла, и бавио сам се само с својим професорским послом и књигом, и овако сам се држао све три слиједеће године. Тада сам наштампао своју књигу „Пропаганда“ и другу књигу „Црквено право“, поред неколико још других ситнијих радња. Ван себе су били моји непријатељи у Задру, јер нијесу већ знали наћи, како да ме се ослободе и морално савладају. Ја се нијесам на њих више освртао, живио сам усамљен у кући са мојом матером, сестром и два сестрића, и бавио сам се непрестано само књигом. Ово је учинило те су се и моји непријатељи у неколико смирили, или бар притајили.

Септембра 1888. добио сам писмо од тадашњег министра просвјете и црквених послова у Србији др Владана Ђорђевића, у којем ми јавља, да жели установит катедру канонскога права на Великој школи, и „то

ћу одмах учинити“, каже у писму, „ако Ви пристанете да будете први професор на тој катедри“. 30. септембра одговорио сам одмах томе министру да му захваљујем на понуди, али уједно сам тако удесио своје писмо да је могао разумјети да ја нећу да идем у Биоград. Пред очима су ми били они ружни неколико мјесеци, што сам у Србији провео, и за живу главу не би се био одлучио да опет прелазим у онај биоградски осињак...

Пошребда класичној образовања за кандигаише дојословије, говорио на Св. Саву 1887. год. у Београдској Богословији Др. Никодим Милаш архимандрит и ректор Богословије¹, Београд 1887².

Мнојојошйована Госйого!

Из кршне Далмације, са српскога Приморја дођох пре неколико дана међу вас, српска господо, да своје слабе снаге посветим општој матери нашој, светој православној цркви и њеним служиоцима. Зебња ме обухватала, кад сам кретао овамо, и страховао сам, да ли ћу моћи радом својим да оправдам намјере оних, који ме овамо позваше; али надао сам се на божију помоћ и на снисхођење ваше, те се и одлучих оставити моју милу Далмацију, да посветим свој труд образовању младих служилаца вјере народне у овој краљевини, а на славу православља, – и данас вам се, господо, први пут приказујем на овај свечани дан, на дан, кад се у овоме заводу слави успомена првом српском просвјетитељу, светитељу Сави.

Па чиме да вам се, господо, прикажем, о чему ћу овај први пут да поведем ријеч?

Да плетем вијенце нашем првопросвјетитељу, да истичем заслуге његове по цркву, по народ, по културу нашу, да казујем, како је он положио чврсти темељ будућности нашој, како нас је препородио, како име његово везује све Србе од мог дичнога Приморја па до Дунава, од Драве и Тисе па до Марице и Вардара, и како нам је његово име најјачи

1 Архимандрит Никодим Милаш, велики православни богослов, касније далматински владика, дошао је у Београд крајем новембра месеца 1886. г. Указом Краља Милана био је већ 1. новембра 1886. г. постављен за професора Београдске Богословије, истог дана када је и прота Јаков Павловић, његов наследник на месту ректора али и љути противник, постављен за професора исте Богословије. За ректора Богословије постављен је 1. децембра 1886. г. У Београдској Богословији његове колеге су биле поред, проте Јакова Павловића будућег митрополита Србије Иннокентија, Јанићије Поповић, протосинђел Фирмилијан Дражић будући митрополит скопски, Јеврем А. Илић, Јеврем Бојовић будући жички епископ Јефрем и Милан Ђуричић. Милаш је богословцима предавао Канонично Право и Историју Хришћанске Цркве до поделе Цркве на источну и западну (види: Протојереј др Предраг Пузовић, Никодим Милаш – ректор Београдске богословије, Прилози за историју СПЦ, Ниш 1997.). Време у које је дошао у Србију било је тешко за српски православни народ у Отаџбини јер је Краљ Милан свргао митрополита Михаила Јовановића, протерао га из Србије и свуда у иностранству се потрудио да му положај што више отежа. Епископи који су остали верни своме митрополиту такође су свргнути. Митрополијом Београдском, до 1889. г., управљао је митрополит Теодосије Мраовић који је хиротонисан у Сремским Карловцима и у своје време потврђен и од Цариградског Патријарха.

2 Текст приредио монах Игнатије Марковић сабрат манастира Жежевице код Чачка.

јамац, да ће Србин, ма при каквим он политичким околностима био, увјек Србином бити, – да о томе и сличноме говорим, ја не би ништа друго учинио, него поновио можда другим ријечима оно, што су хиљаде Срба пре мене учинили, и што данас, на свечани дан годишње успомене св. Саве, хиљаде и хиљаде благородних српских синова и кћери чине. Ја ћу зато слободан бити зауставити вашу просвјећену пажњу, господо, на једно питање, које има у овој земљи карактер непосредне нам сувремености, и које се најближе тиче овога завода, који сте ви имали доброту својом посјетом данас почастити, а које питање у неразлучној свези стоји са животом и радом српскога првопросвјетитеља, чију успомену данас слаavimo.

Св. Сава, пошто се изучио у свима оним наукама, што му је његово доба могло пружити, те се спремио, колико се најбоље могло, на самостални рад, он развије свом енергијом делатност своју на препорођај свога народа у свакоме погледу. Пред очима му је црква, пред очима му је народна просвјета, пред очима су му државни интереси земље, – и свему томе он посвећује своју љубав, свој живот. Али гдје је највише развио своју дјелатност, гдје је највише љубави и старања показао, то је црква и њени служиоци. Свједоцбе ми за ово јамачно не треба пред вас, господо, да приводим. Та који и од млаћих Срба, а да о старијима и не говорим, који не зна, шта је и колико је св. Сава урадио за цркву своју, да јој углед подигне? За њега је она највећа светиња била, и главни предмет, на који је сва његова пажња усредсређена била. Он је живо појимао, да углед цркве у строгој зависности стоји од угледа, какав ће имати сами служиоци њени, па на то у својој се дјелатности он главним начином и осврће. Он настоји, да ти служиоци цркве буду достојни службе своје, да буду способни одбранити светињу учења њенога, те пред својим народом, исто као и пред иновјерцима, да буду кадри свагда високо уздржати њен значај, њено достојанство. Другим ријечима, он је настојао, да служиоци цркве буду свјесни своје задаће, и да буду изображени колико треба, да ту своју узвишену задаћу изврше. Предстојало им је, колико да ред у цркви уздрже и да упорављају на пут мира и братске љубави вјерне чланове цркве, толито исто и да чувају неповријећеном науку цркве, и да је бране од лажних учитеља. А ради тога требала је дакако на првоме мјесту побожност и смјерност; али тако исто, а можда и више, требало им је свестрано изображење, требало им је богословско знање. Та све оне бесједе св. Саве епископима и клиру, о којима нам животопис његов казује, о чему другоме и говоре, него о неопходности доброга изображења свештенства, да достојно своју свету задаћу изврши?

Ово Савино настојање о изображењу свештенства имали су пред очима и његови нашљедници, па према приликама времена, а у границама могућности, старали су се да слиједе стопама његовим. Тешка су времена била по српски народ за неколико вјекова, тешко је ушљед тога било и старати се нашим старијима о изображењу свога свештенства. Опало нам је оно било и запуштено, а због недостатка изображења почело је било већ губити свој некадашњи лијепи углед. Али, Богу хвала, она времена минуше, те се данас може слободно, како о свему другоме, тако и о изображењу нашега свештенства радити. У новије доба истакла се била међу српским свештеницима неколицина њих, који су, по своме знању и своме раду на црквеноме пољу, достојни сваке похвале и свакога признања. Али ти су појединци били изнимке, те је потреба била промислити о темељном изображењу свега свештенства, а с обзиром на захтјеве савремене нам културе. Ова се мисао одлучније истакла у првој половини нашега стољећа; поступно се она развијала, и коначно остварење своје у краљевини овој она је добила прошле јесени, кад је превисоким указом Његова Величанства Краља Србије од 31. октобра 1886. узакоњено, да унапријед српски свештеници, послѣ претходних елементарних школа, имају довршити потпуну гимназију и за тијем редовно прећи течаж богословских наука. Закон овај мора ступити одмах у живот, и од доброг изведења његовог зависиће напредак наше цркве у будућности.

Данашња ова богословија, ушљед споменутога закона, подвргава се дакле коренитој реформи, – и нова богословија постаће строго духовна школа, у којој ће се имати предавати искључаво богословски предмети, и само они још предмети, који у неразлучној свези стоје са богословљем, а у обиму и на начин, као што то бива на богословским факултетима при универзитетима, јер услови за ступање у ту нову богословију готово су они исти, који постоје за ступање на сваки други факултет университета или велике школе.

Наставни план нове богословије већ се спрема, и елаборат у томе одношају морао би бити на скоро готов. Кад ступи у јавност, моћи ће се о истоме говорити; данас расправљати о њему, било би свакаво пренаглено. Али зато може се данас говорити о другоме, што у тијесној свези стоји са науком, каква ће бити у новој богословији, и од чега ће зависити главним начином сав успјех њезин, – а то је о спреми, какву ће имати кандидати нове богословије. Без сваког приступног говора ја одмах кажем, да та спрема мора бити *класична*, и о њој, а на име о потреби кла-

сичне спреме за кандидате богословије, ја ћу сада са вашом дозволом, господо, да говорим.

Прије три године у овдашњој великој школи говорена је била на св. Саву ријеч „о класичној настави у гимназијама,“ у истој је дотични говорник насликао живим цртама данашње стање класичне наставе у гимназијама краљевине, доказао је потребу те наставе за темељиту спрему за више науке у опште, истакао је упоређење овдашњих гимназија са гимназијама осталог изображеног свијета, и строгом аргументацијом, а авторитетом неколиких немачких универзитета представио је неопходност класичне спреме за више изображење.

Није моја задаћа, да претресам овдје наставни план данашњих гимназија у краљевини, нити да истичем своје мишљење о томе, како би тај план морао бити удешен. Ја сам споменуо овдје гимназије само с тога, што су оне одређене, да спремају кандидате за богословију, па кажем, а и наглашујем, да ће гимназије моћи ваљано спремити такове кандидате само у такоме случају, ако оне буду у строгоме смислу класичне.

Питање о класичној спреми кандидата богословије за нас је живот-но питање, јер се њим условљује сав успјех нове богословије³. О томе

3 Овако је Милашеву штампану беседу својим читаоцима представио лист за богословску науку и пастирску праксу *ИСТИНА* (издавали професори православног богословског завода у Задру, уредник проф. Никанор Ракетић) у Задру 15. марта 1887. г., бр. 5, 78.

„Пошреда класичног образовања за кандидате богословије“. Ово је наслов књижице, која је штампана у Београду. Књижица – од 25 стр. – садржи говор, ког је на св. Саву 1887. држао у београдској Богословији др Никодим Милаш, архимаидрит и ректор Богословије.

Питање о коме г. ректор биоградске богословије расправља врло је важно. Па оно је у једно и једно од оних питања, која су у цијеломе свијету хришћанском већ ријешена, те се њиме морају занимати духови само у краљевини Србији.

У Србији се у опће води жестока борба око класицизма. Природно је дакле, да та борба мора захватити и у кругове црквене, пошто црква свој подмладак у свештенству добива из средних завода, у којима се полаже темељ класичком образовању. Наше није да се овдје упуштамо у разбирање питања, да ли класичне језике треба у гимназијама учити или не, али говорећи у интересу богословске науке морамо сви одлучно стати за то, да кандидати свештенства безусловно морају знати класичне језике. Цио хришћански свијет то увиђа, односно увидио је то, само у краљевини Србији има људи, и из круга црквених служитеља, који не увиђају оно што је хришћанска црква давно увидила. И то је ваљда дало повода г. ректору, да је изабрао баш ту тему за свој светосавски говор. Хришћанском старином, наводи ма из патристичке литературе и разлозима практичних потреба, те примјерима друих цркава, доказао је г. ректор неопходност класичког образовања за кандидате богословије врло темељито. И без његова доказивања морало би се и требало би

питању, последице споменуте ријечи, држане у великој школи, а с погледом на сами сустав богословских наука, било би готово и сувишно говорити, јер закључно ријешење његово не може бити, него позитивно. Али је потреба класичне спреме била ипак оспаривана, и то не само у новије доба, него и у старо. Питање ово дубоко засјеца у сами живот хришћанства, те се и рјешавало час позитивно, час негативно, с погледом на више или мање расположење, што су дотични имали према хришћанству, и на јаче или слабије појимање суштине самога хришћанства и његове задаће у свијету. Са разних побуда оно се покретало, али у коначном резултату своје увјек је рјешавано било у безусловну корист класицизма.

Ја ћу прегледати ово питање најприје са историчке, па са сувремено-научне стране. Обилато је питање, али ја ћу гледати, да на исто само у главним потезима одговорим.

Хришћанство је поникло на јеврејском земљишту, и међу јеврејским је народом прве своје корјене пустило; али већ у самоме почетку своје оно

се ово питање повољно ријешити, а последице доказа које је он навео, требало би даље расправљање да замукне. Но није тако. Случајно нам је допао шака један број уважених једних новина биоградских, и ту нађосмо неколико ријечи *једнога свештеника* поводом говора г. ректора. Ми смо мислили наћи ту озбиљан претрес овога говора, мислили смо, да ће брат свештеник истаћи недостатке говора, да ће показати, да је г. ректор о питању мало рекао, али да није исцрпио све што је требало за достојно ријешење питања. Но жао нам је што од тога ништа не нађосмо, још нам жалије да нађосмо једнога свештеника, који је кадар тоном покојног Адама Богосављевића говорити. Овај је рекао, да његова њива не ће бити већа ако се Српство ослободи, а наш брат свештеник пита, колико ће бити већи приходи свештеникови, ако он буде знао класичке језике. Кад је могуће, да се овакво питање у јавности стави, тад је г. ректор врло добро радио, што је баш ову тему изабрао за свој говор.

Заступници што боље спреме за кандидате свештенства нијесу противни, да се побољша материјално стање свештенства. Баш тиме што војују за што бољу спрему, раде они и уједно и у прилог повољнијег ријешења и овога другог питања, и ако не стављају „чрево“ на прво мјесто. „Не живи човјек *само* о хљебу“ – зар то смије заборавити свештеник?! Римски свештеници и протестантски пастори теже такође за што бољим материјалним условима за живот, но то питање није у њих главно. Њихови доктори пасу стадо своје у скромним селима, са врло скромном платом, па опет не веле, да им доктората не треба, да је за њих наука излишна била. А зар само православни свештеник, да мисли у вијек на „житејская!“ Не, ми не вјерујемо, да ће их се у Србији много наћи, који онако мисле, као што је овај брат, ваљда више из партијске страсти, написао.

Захвални смо г. ректору на достојном заступању научнога интереса у кругу православне цркве србијанске. Уједно нам је мило, да смо овдје ондје у говору његовом нашли по коју ријеч и о преустројству богословског завода биоградског, те му жељимо, да сретно и у братском споразуму са новим друговима својим изведе то преустројство на корист и славу свете наше цркве и милога народа нашега.

је дошло у додир са грчко-римском културом и ступило је с њом у тијесну свезу. Олициње те свезе представља нам већ у апостолскоме вијеку велики апостол незнабожаца, св. Павао, који собом симболише свезу хришћанства са духом античнога свијета. И та свеза све се јаче учвршћује код отаца и учитеља цркве у вјековима послје апостолскога. Особиту је она снагу добила у старој александријској школи, кад учитељи те школе почеше се служити списима старих незнабожачких философа, да сретством истих опровргавају нападаје незнабожаца на хришћанство.

Апологетичка литература заузима једно од најугледнијих мјеста у општој историји хришћанске литературе, а то зависи између другога од тога на име, што је она провејана духом античнога свијета, и што је као таква приморавала и најјаче противнике хришћанства из незнабожачких учењака, да гаштују и да му се диве. Изучавање класичне књижевности, особито грчке, живо је занимало оце и учитеље цркве, – и они су ту књижевност дубоко схваћали, а и широко се њом користили у својим списима. Ориген, Климент александријски, Теофил антиохијски, Јустин филозоф, Атанасије велики, Минуције Феликс, Јероним и мноштво других хришћанских писаца стекли су највећу заслугу за цркву на име тијем, што су, познавајући темељно класичне писце, могли дивно развити хришћанску науку, те исту распрострањити међу незнабошцима. Да се види, колико је опширно било познавање незнабожачких писаца код отаца и учитеља цркве, ја ћу привести из књиге *Лакџанџија* (*libri VII Divinarum institutionum*) један кратки одломак: „Није тешко доказати, да се готово сва истина хришћанска садржи расејана по разним списима појединих философа и секата... Платон је рекао, да је Бог створио свијет; а то су исто казали и пророци... Стојици тврде, да свијет и све што је у њему створено је ради човјека; св. Писмо износи исту науку... Аристо је говорио, да су људи рођени да добро чине; пророци су исто казивали... Ферекид и Платон бранили су бесмртије душе; а тако верују и сви хришћани... Зенон је тврдио, да послје овога живота постоје два особита мјеста, у која ће поћи душе добрих и злих људи, да ће душе једних уживати савршени мир, а душе других да ће се мучити у вјечноме мраку; а то су исто пророци говорили, и описивали нам казни и награде у будућем вијеку по дожијем правосуђу... Таким начином види се, да нема једне истине, нема једне тајне у нашој религији, коју древни философи нијесу споменули.“ Па износи у истоме спису овај закључак; „кад би се ко нашао, који би сабрао у једно истину, која је расејана код разних философа и по разним сектама, и изложио би све то у једну цјелину, видило би се, да се он не разилази с

нама у учењу.“ – Ја сам нарочито привео ово мјесто из Лактанција да покажем, како је дубоко било код отаца и учитеља цркве познавање незнабожачких писаца и културе античнога свијета. Па покрај такога познавања те културе није чудо, што се хришћанство морало главним начином распространити, као што се оно у самој ствари и распространило у грчко-римској држави, а међу народима класичне културе.

Сами изучени у класицизму, оци и учитељи цркве настојали су, да се и у хришћанским школама изучавају списи знаменитијих грчко-римских писаца, те да тијем спреме нове служиоце цркве, који би кадри били као и они, штитити науку њену од нападаја незнабожачких. Успјех хришћанства ушљед тога био је огроман међу незнабошцима, – и ми можемо слободно рећи, да колико је допринијела проширењу хришћанства сталност вјере хришћана у прва четири вијека, толико је исто овоме допринијело то, што су оци и учитељи цркава тих вјекова, научени у класичној литератури, кадри били савлађивати непријатеље хришћанства њиховим истим оружјем.

У почетку IV вијека незнабоштво је већ било на прагу коначне пропасти. Томе је, као што смо видели, највише била узроком свеза хришћанске науке са духом старе културе и изучавање класичних списа у хришћанским школама. Противници хришћанства, којих је још довољан број остајао, ово су добро појимали, те су свима средствима настојали, да одбију хришћане од класичних наука. Прилика им се за то најзгоднија указала, кад је ступио на царски пријесто трећи нашљедник Константина великог, *Јулијан* (361–363). Позната су његова *Βίβλια κατὰ Χριστιανῶν*, противу којих је написао нарочити спис Кирил александријски. Проникнут мржњом према хришћанству, а слиједећи наговору незнабожачких учењака, Јулијан изда особити указ, којим се забрањује хришћанским учењацима бавити се класичним списима, а у хришћанским школама да се не смију предавати класици, него да се хришћани имају давити само својом науком. Овим указом Јулијан је мислио у самоме корјену да сатре хришћанство, и да хришћанима издије из руку најјаче оружије, којим су они побјеђивали незнабоштво.

Хришћанство је међу тијем дубоки корјен захватило било у држави, и хришћани су собом представљали тако јаку силу, да је и цар морао опрезно да поступа у својим наредбама противу хришћанства, те је зато морао мотивирати онај свој указ разлозима, који не би бар на изгледу вријеђали Хришћане. Два је главна разлога истакао Јулијан у своме указу, због којих се хришћани немају давити у својим школама класичним наукама: први је, што по његовом мишљењу не може се довести у склад научно изобразење и научни рад са исповиједањем хришћанске религије, која сву мудрост

своју полаже у безусловној вјери, те према томе, ако је човјеков ум приморан, да у неке истине без сваког разумног испитивања вјерује, тад нема рашта тај исти ум да шта даље распитује и да путем науке тражи, да те истине разјашњује; други пак и главни разлог царев био је тај, што је класична наука и књижевност тијесно везана са политеизмом, и дошљедно она припада само онима, који политеизму слиједе, а хришћани, као монотеисте, нити имају права, нити смију давити се класичном науком и књижевношћу. Разлози, као што се види, добро размишљени и вјешто истакнути.

Указ овај Јулијанов, као што је и требало очекивати, изазвао је реакцију код хришћанских учењака, тако да се читава литература поводом истога развила. Указ је био управљен противу хришћанске цркве и грозио је озбиљном опасношћу самоме хришћанству, те је ушљед тога и појмљива она оштрина, којом су устали противу њега у својим списима тадашњи оци и учитељи цркве. У осталом сам указ, с погледом на пошљедице његове, био је благотворан по хришћане, јер их је побудио, да се још јаче приљубе класицизму и да установе тачни поглед на стару културу и да јасно оцрта значај њезин за хришћанску науку.

Неколико је отаца и учитеља цркве устало противу Јулијана, а у заштити класицизма за хришћанску науку. Између других два су главнија: *Кирил александријски* и *Григорије доџослов*. Првога је спис познат под насловом: Ὑπὲρ τῆς τῶν Χριστινῶν εὐαγοῦς θρησκείας πρὸς τὰ ἐν ἀθείοις Ἰουλιανοῦ, у десет књига. Овај спис говори противу наредба Јулијана на штету хришћана у опште. А изриком противу Јулијанова указа, да се не смију хришћани давити науком, написане су двије бесједи Григоријем догословом: Λόγοι β' κατὰ Ἰουλιανοῦ βασιλέως, које се обично цитирају: *investivae* (στηλεϋτικοί). Из ових Григоријевих бесједа ја ћу привести један кратки одломак, да се види мишљење тадашњих отаца и учитеља цркве о класичној настави. „Класичне науке,“ каже Григорије, „састављају својину сваког разумнога човјека, али је Јулијан завидио хришћанима, те је истакао, да оне њему припадају; не схваћајући у осталом прави смисао њихов, премда је и сматрао себе најпаветнијим од свију. /Он се лукаво најприје ускорио самим насловом/ да заштити своје мишљење, као да се јелинска ријеч не односи језику самоме, него религији, те је с тога забранио нама, да изучавамо науке, као да ми тијем крадемо туђе имање; али он је тада могао нам тако исто забранити да се користимо и оним вјештинама, које су јелини пронашли, те их присвојити себи, јер се и оне тако (јелинске) називају. Осим тога, он је представио себи да. може сакрити од нас своју мисао, као да он то ради не у намјери, да нас лиши једног од највећих бла-

га, јер тобож ми и сами осуђујемо науке, него из бојазни да се не изобличи нечастије, као да се сила тога састоји у љепоти ријечи, а не у познавању истине и у доказима. Ја морам обратити моју ријеч на науке, јер треба их заштитити чим је више могуће; а много је овај нечастивац иочинпо тешких неправича, али нигдје није тако незаконито поступио, као у овоме. Нека подијеле са мном ову осуду сви, који љубе науке и који се науком баве, као својим дјелом, а међу тима бројаћу се и ја. Јер све остало ја сам уступио другима, и богаство, и племство, и славу, и власт, и све друго што је примамљиво и што је повољито, а налик је на сан; себи сам задржао само науку, нити жалим трудова, којима сам се подвргао, нити тешкоћа, опасности и путовања, која сам претрпио, само да присвојим себи науку. Гдје ми је сада сила ријечи, гдје ли је она мојим пријатељима! Послије онога што је најпрво, а на име послије дожанственога и наде на будући живот, ја сам љубио и љубим као прво (науку). А пошто, по ријечима Пиндара, сваки највише цијени оно, што га се најближе тиче, то и ја сматрам за своју дужност проговорити о науци, па и мислим да ћу најдостојније бесједом у заштиту науке исказати моју благодарност према самој науци.“ Послије овога, што сам привео из прве бесједе Григоријеве, он продужава истим тоном осуђивати указ Јулијанов и истицати највише своје уважање према класичним наукама, којима он искључиво благодари, што је кадар да свечано побије злу намјеру цареву односно хришћанства. Дивна ова Григоријева апологија класицизма, сама би собом већ могла ријешити свако питање о потреби класичних наука за служиоце цркве. Важна је особито ова бесједа Григорија с тога још, што нам она расвјетљује са вишега становишта одношај хришћанства к старој грчко-римској култури.

Борба изазвана у цркви поводом споменутога Јулијанова указа, није на брзо престала, него је она трајала и послије Јулијанова вијека; али је за то и била, као што смо напоменули, благодотворна за цркву, јер се установило правилно гледиште на класицизам и признала се неопходност изучавања истога за темељно изобраење у хришћанској науци. Најбоље нам ово расвјетљује признати црквени историк из половине V вијека *Со-крайт*, у својој црквеној историји.

Поводом Јулијанове забране, да се хришћани немају бавити класичним наукама, истакла се мисао о коренитој реформи у хришћанским школама. Потчињавајући се Јулијановом указу, два учена хришћанина, једнаког имена – Аполинарији, покушају, да поједине науке богословске изложе дакако у духу хришћанском, али по форми старих класичних списа. Овим је искључено било из хришћанских школа изучавање класика, али се задржала форма класичнога писања за предмете хришћанске науке. На овај

покушај Аполинарија осврће се Сократ, узимље га у претрес заједно са указом Јулијановим, па каже: „Тијем својим радом Аполинарији су много користили хришћанству и својим су трудом допринијели, да се зла намјера царева не изврши. У осталом Бог је својим старањем учинио више него ли Аполинарији, те је уништио злу намјеру цареву, јер закон о коме је ријеч, није био дугога вијека, него је пропао заједно са оним, који га је издао: а оно што су привредили Аполинарији важило је за саму ствар толико, колико да нијесу ништа урадили. Може бити да ће ми неко, који друкчије мисли, замјерити за ове ријечи, те ми казати: за што ти то говориш, кад је то тако било ушљед божијега старања? Што је цар умро на скоро послије тога, свакако је добро дошло хришћанству; али то, што Аполинарији оставише послије себе списе, те се хришћани и опет могоше учити јелинским наукама, није ни у колико приноси користи хришћанству за то, што су јелинске науке од штете, у колико се у њима налази наука о многобоштву. На то ћу одговорити колико сам у стању и шта ми у овај час на памет долази. Ни Христос, ни његови ученици не сматраше јелинске науке, као Богом задахнуте, али их нијесу ни одбацивали, као штетне. И ово, ја мислим, није урађено без намјере. Многи од јелинских филозофа нијесу били далеко од знања, што се односи на правога Бога. Помоћу своје научености они се мушки опираше онима, који нијесу вјеровали у божије старање, као што су епикурејци и јеристици, па с тога су их изобличивали за незнање. И тако ти су филозофи били од користи за оне, који имаше срце расположено за благочестије, и ако својим умом нијесу дошли до онога, што је главно у хришћанској науци, то јест, нијесу знали *ишајну Христову, која је била сакривена од њосџанка свијетла и од нарашџаја* (Кол 1, 26). А да је доиста тако, доказује сам апостол у својој посланици Римљанима, кад каже: *јер се открива њев божији с неба на оваку безбожност и нејравду људи, који држе истину у нејравди. Јер што се може дознајти за Бога, њознајто је њима, јер им је Бој јавио; а што се на њему не може видјети од њосџања свијетла, мојло се њознајти и видјети на створењима, и њејова вјечна сила и божанство, да немају изговора. Јер кад њознаше Бога, не њпрославише га као Бога* (Рим 1, 18–21). Из овога је јасно, да су они имали појма о истини, коју им је Бог открио, али се немају чим изговарати, јер познавши Бога, не прославише га као Бога. Па с тога апостоли и нијесу бранили учити се јелинским наукама, него су остављали то на вољу оних, који су жељели. Ово су разлози за оно прво, што се тиче нашег предмета. А за оно друго то казујем ово: свете књиге, божијим задахнућем написане, казују нам за чудне у истини божанствене догмате, дају онима који слушају, правила за смјерни и свети живот и саопштавају богоугод-

ну вјеру онима, који једва чекају да је приме у себе; али те књиге светог писма не уче никога вјештини ораторској, којом би се могли оборити супротници истине; а ови супротници падају као побјеђени особито онда, кад се њихово исто оружје окрене противу њих. До тога пак не моглоше доћи хришћани помоћу оних књига, што их написах Аполинарији, а то је од прилике и цар Јулијан имао пред очима, кад је издао закон, којим је забрањивао хришћанама давати се јелинским наукама, јер је он добро знао, да ће оне басне навести на смијех хришћане, на име басне, какве се налажаху у науци, које се држао Јулијан. Што те исте басне није хтио признати за истину, осуђен је био Сократ, први међу филозофима, а бачена је на њ кривица, као да вријеђа дожанство. Супрот овоме заповиједа Христос, заповиједају апостоли, да будемо вјешти у трговању, *све кушајући, а што је добро да држимо* (1Сол 5, 20), *и да се чувамо, да нас ко не заробди философијом и празном пријеваром* (Кол 2, 8). А ми не можемо доћи до тога, ако не набавимо себи оружје супротника, али уз то не ћемо усвојити њихов облик умишљаја, него ћемо одбацили што је худо и лоше, а примати што је боље и истинито, све пак усвајаћемо смотрено и с разлогом; јер гдје год има чега што је добро, ту ће се наћи нечега и што је истинито. Ко мисли, да ја ово тврдим за невољу, тај нека се сјети, да апостол не само није бранио учити се јелинским наукама, него их ни сам није пуштао, кад се узме, да је знао многе реченице јелинских писаца. Јер од куда је узео реченицу: *Крићани свагда лажљиви, зли звјерови бесјеслени и труси* (Тит 1, 12), ако није читао реченице Епименида, човјека који је на Криту спремао лица, да их посвети у тајне? Или, како би он дознао за ове ријечи: *јер смо и род његов* (Дан 17, 28), а да није читао саставе астронома Арата, што их написа под насловом: *φαίνομενα*? Па и ово мишљење: *зли разговори кваре добре обичаје* (1Кор 15, 33) свједочи, да му нијесу биле непознате трагедије Еврипида. Али о што ми је, да толико о овоме говорим? Та учитељи цркве, из одавна, као по неком опште усвојеном обичају, учише се јелинским наукама до своје старости, а то су чинили једно за то да изоштре свој ум и да се дотерају у рјечитости, а друго за то, да буду спремни обарати заблуде незнабожаца.“

Из овога мјеста из историје Сократа виде се двије главне мисли у погледу класицизма, на име, прво, да је хришћанима допуштено изучаваати старе класичне списе и друго, да је то хришћанима неопходно нужно. Прво се доказује тиме, што ни Христос, ни његови апостоли нијесу одбијали класичну науку и књижевност, као штетну, за тијем се приводи примјер апостола Павла, који је марљиво ту науку и књижевност пратио, истиче се даље за доказ тога садржај списка класичних писаца, а нарочито

грчких философа, међу којима многи су врло близо били познавању пра-вога Бога, и најпослије се исто доказује најстаријом практиком црквених учитеља, који су кроз сав свој живот бавили се класичним наукама и изучавали их. Неопходност пак класичнога изображења за хришћане Сократ изводи најприје из тога, што без такога изображења није могуће научити се вјештини говора, којом би се могли савлађивати супротници истине, а за тијем из тога, што су Христос и његови апостоли заповиједали хришћанима, да све тачно испитују, како би кадри били распознати истину од лажи, те се сачувати од заноса лажном философијом, а ради тога им је нужно научно изображење. Према томе, по Сократу је неопходно за хришћане изучавати класичне писце једно с тога, да се развије ум и да се добије вјештина говора, а друго с тога, да може хришћанин бити у стању, да одбрани истину и да побједи непријатеље истине.

Ово мишљење Сократа о класичном изображењу хришћана потпуно се слаже са мишљењем о истоме отаца и учитеља цркве прва четири вијека; а слаже се такође и са мислима отаца и учитеља цркве слиједећих вијекова. Ова сугласност у мишљењу отаца и учитеља свију вијекова у погледу важности и неопходности класицизма за хришћане, служи нам најбољим примјером и најјачим доказом непрекидности црквенога предања односно старог грчко-римског изображења и великога значаја његовог за хришћанску науку.

Противници класичнога изображења за хришћане, међу познијим хришћанским писцима, истицали су авторитет Василија великога у корист своје тврдње, да није потребито хришћанима познавање класичне књижевности. Оснивали су се на општем аскетичном правцу мишљења Василија, а особито на познатим његовим правилима за калуђере, те су из тога хтјели извести, да је овај отац цркве био противан свакој свјетској науци за хришћане, и дошљедно противан класичноме изображењу. Овакав авторитет наравно, да би од великога значаја био за наше питање, кад би се то дало исторички оправдати. Али то баш и јест, што се ово не да оправдати, јер дотични противници класицизма нијесу хтјели узети у обзир сву књижевну дјелатност Василијеву, него су се зауставили само на аскетичким његовим списима, те је са свијем природно, да су морали доћи до онога закључка, пошто у самој ствари Василије не признаје потребе класичнога изображења за калуђере. Али само за калуђере он тога не признаје, а у опште ми можемо сматрати Василија, не као противника, него баш као апологета класицизма за хришћане.

Између многих списа Василијевих ми имамо један морално-богословскога садржаја, који је управљен младежи и који говори искључиво о њиховој

класичној спреми. Наслов је томе спису: Λόγος πρὸς τοὺς νέους ὁπως αὐ ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων („Бесједа младићима, како би се могли користити из јелинских књига,“ а латински се обично цитира: de legendis libris gentilium). Спис је овај од великога значаја за нас, јер нам он најбоље представља мишљење овог великога оца цркве о класичној настави и важности њезиној за хришћанску науку. „Немојте се чудити“, каже у почетку своје бесједе Василије, „што и ја хоћу да нешто кориснога са своје стране кажем вама, који сваки дан одлазите учитељима и обраћате се са старим ученим људима среством књига, које су они оставили. Мој вам је савјет главним начином у томе, да ви не смијете безусловно повјерити тим људима крмило вашег разума, као крмило једне лађе, и њима слиједити, ма куда да вас воде; него треба да узимљете од њих оно, што вам је корисно, а да знате оно, што треба да одбацијете. Па шта је то (што треба одбацивати), и како ми можемо ово разликовати, о томе хоћу да вас научим, и да од тога почнем своју ријеч... Нашој нас цијељи (у бдућу живот) води св. писмо, које нас среством тајана поучава; али пошто због младости ми не можемо лако проникнути у дубљину његових ријечи, то се морамо најприје духовним оком, као у неким сјенима и огледалима, вјеждати у другим списима, који у свему не одступају од истине, и то по примјеру оних који се вјеждају у војничкој вјештини, и који, пошто се науче кретању и прилажењу, у самој борби износе плод од своје вјештине. А пошто ми морамо знати, да нам предстоји највећа борба, то се морамо за њу и спремити, и морамо општити са пјесницима, и са повјесничарима, са говорницима и са свима људма, од којих можемо добити какву корист за спасење наше душе. Јер као што кожари прије марљиво спреме оно, што ће бити дојадисано, а за тијем то дојадшу црвеним или другим: исто тако и ми, *ако желимо, да нам добра слава остане нејомичном кроз сав вијек, морамо најприје да научимо ове извањске науке, ње за њијем да слушамо Свешћу и неисказану науку, како би, навикнувши да сунце у води гледамо, послије кадри били управити наше очи самој свјетлости. И ако нађемо какво сходство међу једним и другим учењем (незнабожачким и хришћанским), биће нам веома корисно то да знадемо; не буде ли сходства, поставимо једно поред другога и разберимо разлику, па ће нам то у јакој мјери помоћи, да се утврдимо у ономе, које је боље... И велики Мојсије, чије је име због мудрости прослављено код свију народа, просвјетлио је најприје свој разум египатским наукама, и тада је лакше дошао до познања истине.“*

Других мјеста из овога списка Василијевог ја не ћу привађати. Из овога мјеста, што сам привео, види се цијељ овог светог оца и важност, коју он даје изучавању класичних наука за хришћанску младеж. Сав спис није друго, него најсјајнија апологија класицизма и похвала старе грчко-римске

књижевности. Па не само што је у овоме своме спису Василије уздигао до највећег ступња значај класицизма за хришћанску науку, него је у разним приликама своје службе старао се савјетима да даје правац младежи при изучавању класичне књижевности, истичући свагда корист те књижевности за хришћане.

Даљих доказа из патристичке литературе у корист класицизма за свештенство ја не ћу приводити, јер не би могао друго, него опет понављати у главном оно, што смо видјели из списка Василија великог, Григорија богослова и Сократа. У опште може се слободно казати, да су сви оци и учитељи цркве старог доба били једнодушни у томе, да је неопходно за хришћанску науку изучавање и старих класичких писаца. Ја не ћу спомињати слиједеће вјекове хришћанске цркве, који би нам таком истом очитледношћу показали високо уважање, у каквом је био класицизам код дотичних хришћанских писаца. А погледаћу сада на наше питање са савремено-научнога гледишта.

Какви су захтјеви савремене нам науке у опште, а богословске науке на особ, познато је. Нас се овдје тиче ова пошљедња. Познато је, на каквом се високом ступњу налази данас та наука код напредних народа, и да је тај ступањ она достигла, благодарећи самосталним трудовима појединих учењака и дубоким истраживањима самих извора хришћанства⁴. А ова самосталност у раду, овај успјех у истраживању извора хришћанске науке,

4 Важан је овај позив Милашев упућен његовим ученицима и свима који желе да се баве богословљем да истражују изворе, да се на изворима богословља уче богословљу. Његове речи дубоко су се урезале у душе његових ученика – богословаца. После његовог одласка из Београда 72 богословца му честита на одликовању а он им упућује јавну захвалност („Хришћански весник“, бр. 6. и 7., јуни–јули 1887, 559–560):

„Приликом одликовања, којег ме Његово Величанство Краљ Србије Милан I изволео милостиво удостојати, седамдесет два слушаоца Богословаје у Београду управила су ми једно писмо, којим ми честитају то одликовање, изражавајући ми своју срдачну љубав и свагдашњу оданост и желећи ми оно, што само најплеменитија срца зажељети могу.

Пошто не могу свакоме посебно да се на ту честитку одазовем, то им овим путем свима заједно од срца захваљујем, увјеравајући их, да ћу ову честитку њихову чувати као један од најдрагоценијих дарова, и да ћу најсретнији бити, ако се они свагда буду усхићавали као сада идеалима у области вјере и цркве, којим идеалима, снисходљиво судећи, сматрају да ја данас ревностно служим.

У Задру, 25 јуна 1888

Професор богословије
Др. Никодим Милаш
архимандрит

могао се достигнути само тијем, што су дотични свестрано изобразење имали и што су владали класичним језицима, на којима су, са малим изузетком, написане све књиге, које се тичу првобитнога хришћанства и даљег развоја његове науке. Особито је ово пошљедње условљавало тај успјех, а на име познавање грчког и латинског језика, и дошљедно познавање класичне књижевности, тако да су дотични учењаци могли потпуно схватити сами дух хришћанских писаца, те правилно просудити списе њихове.

Са овога гледишта, са кога сада расматрамо наше питање, просуђујући о каквоћи спреме за кандидате богословије, ми би могли једним самим наводом ријешити га у корист класичне спреме. Нама би доста било сјетити се, да су грци први и највише написали по богословској науци, и да смо ми од њих примили православну нашу вјеру, па да одма видимо, колико нам је нужно знање грчкога језика, ако желимо, да на самоме извору изучимо у опште и у појединостима ону науку, која излаже ту нашу вјеру. Осим грка, богословску су науку, нарочито у практичном њеном дијелу, разрадили западни оци и учитељи цркве, на прим. Кипријан, Амвросије, Григорије двојеслов и други; па ако хоћемо да изучимо списе тих западних отаца и учитеља цркве, да проникнемо у дух њихових списа, а да не будемо принуђени вјеровати слијепо ономе, што нам други кажу, ми ћемо сами осјетити потребу изучења латинскога језика. А ради једног и другог неопходно се истиче познање класичне књижевности. Овога би, кажем, једнога навода доста било, да се одма ријешити са реченога гледишта питање о спреми за богословију.

Погледајмо на сами круг богословских наука. Тај је круг и у данашњој овој богословији доста опширан, а у реорганизираној богословији он мора много опширнији и потпунији бити. Ја не ћу узимати у претрес редом све науке, које се предају и које ће се имати у богословији; осврнућу се само на двије три, и из тога ће се већ видјети, да ли је без грчког и латинског језика могуће и један самостални корак у њима учинити.

Послије св. Писма главни извор хришћанскога вјеровања саставља св. предање. То нам је предање сакупљено у списима св. отаца, а наука, која испитује то предање по отачаским списима, зове се *патологија*. О значају и важности ове науке ја ваљда не морам говорити. Па хоће ли моћи ученик нове наше богословије ваљано изучити патологију, упознати св. предање, упознати списе отаца и учитеља цркве и дух тих списа, а није кадар сам да те списе у њиховом оригиналу све прочита? А прочитати их заиста не ће никада бити у стању, ако не буде познавао језике на којима су ти списи написани. Рећи ће се, да имамо у пријеводу на новије језике отачаске списе, те да их по тима пријеводима можемо изучити. То је истина. Али

ко нам јамчи, да је тај пријевод тачан? Може бити, да је баш и тачан, па опет без знања изворнога језика, на коме је дотични отац писао, не ће се моћи самостално и од себе о томе просудити, него ће требати вјеровати другима, и по суду других упорављати свој суд. А то ће значити, хтјети нарочито бити ученицима ученика, а не учитеља, и запуштајући учитеље, тражити од ученика поуке у најважнијим истинама хришћанским.

Узмимо другу богословску науку, за коју колико је нужно знање грчкога језика, толико је више још нужно знање латинскога језика. Ја разумјем овдје такозвано *иренично*, или иначе *ѿолемичко доѿсловље*. Ради успјеха у овој науци безусловно је неопходно тачно познавање латинскога језика, особито због додира нашега народа са шљедбеницима римске цркве. Ова црква служи се још и данас латинским језиком у својим званичним списима. Између тих званичних њених списа, како старијег, тако и новијега доба, има их много, који се тичу непосредно православних, а неки су управљени баш на адресу нас православних Словена. Међу таким списима ја ћу споменути само један, који је из нашега доба и који је у највећој мјери узбудио сав православни словенски свијет од Неве па до црнога и адријатичкога мора, а на име гласовиту енциклику данашњега папе „Grande Munus,“ који нас православне, користећи се славом наших апостола Кирила и Методија, позива на унију са Римом. Па како у овоме спису, тако и у свима другима истичу се догматична питања, на која је православни богослов дужан да одговори, – а он ће кадар бити самостално одговорити, биће у стању достојно одбрани учене своје цркве и одбити насртаје папске на њу само тада, ако буде добро познавао куријални језик Рима и све оне финоће латинскога језика, којим се знаду вјешто вористити, особито у пријепорним питањима, куријалистички писци. Ја могу, господо, са самопоуздањем о овоме говорити, јер сам то на дјелу искусио, разбирајући особито декрет Флорентијскога сабора, којим се при папи Евгенију IV хтјела наметнути источним хришћанима унија. Је ли послје овога потребито, да говорим о неопходности познавања латинскога језика за успјешно изучавање иреничнога богословља?

А *основно доѿсловље*, зар је мотуће и помислити, да ће ученици нове богословије кадри бити добро изучити без темељне класичне спреме?

Ове три науке, које сам споменуо, данас се као самосталне науке не предају у овој богословији, али у новој богословији оне ће морати заузети угледно мјесто. А пошто сав овај мој данашњи говор има у виду реорганизирану богословију по новоме закону, то сам могао речене науке и споменути.

Узећу још једну науку с којом се ја понајбоље познајем, а на име *канонично љраво*, које се предаје и у овој богословији данашњој. Први и главни посао у овој науци, то је познање извора (*fontes juris*). Па на коју се год страну обратимо, или к изворима строго црквенима, или к изворима црквено-грађанским, без грчкога језика није могуће ни један корак учинити. Правила сабора и отаца имамо истина у добром словенском пријеводу, – али и то је све што имамо⁵. Остала огромна маса каноничкога материјала, на име акти сабора, наредбе источних патријараха, канонична мишљења средњевјекових канониста по разним питањима црквенога живота, многи ови коментари правила, – све то да се изучи, неопходно је добро познавање грчкога језика. Исто се ово мора казати и за црквено-грађанске изворе, између којих прво мјесто заузимају закони византијских царева. Има по нешто од свега тога материјала преведено у печатаној словенској „Крмчији“; али ко ће данас са научнога гледишта признати још неку важност „Крмчији?“ Ово је у погледу извора, а ово исто вриједи и односно саме теорије права. Једном ријечи, ако је за сваку другу богословску науку потребно познавање старих језика, за канонично право знање, и то темељито знање тих језика, безусловно је неопходно.

Овај летимични поглед на опште развиће богословске науке код напредних народа и преглед појединих богословских наука показује нам већ, колико је важно са сувремено-научнога гледишта, да кандидати нове наше богословије добију добру класичну спрему. Он нам је показао оно исто, што смо ми видјели, просуђујући о овоме питању са историчке стране.

Сводећи сада у једно све што је до сада казано, нама је, ја цијеним, сад јасан сав значај класицизма за богословску науку.

Тај нам је значај доказан примјером и авторитетом апостолскога вијека, у коме нам се истиче дивна слика ап. Павла, који собом и својим великим радом за хришћанску цркву посвећује свезу међу класицизмом и хришћанском науком. Доказан нам је примјером дјелатности хришћанских апологета, који су највишу снагу заштите своје хришћанства поцрпјели из класичне књижевности и помоћу исте успјели су одбранити хришћанску науку од незнабожачких противника. Доказан нам је тај значај авторитетом отаца и учитеља цркве IV и V вијека, који су свом одлучношћу устајали противу оних, који су, у намјери да ослабе хришћанство, хтјели искључити из хришћанских школа класичне науке. Доказан нам је исти значај примјером свију слиједећих вјекова, из којих вјекова ја нијесам овдје приводио доказе, али који би вјекови, кад би их дан по дан разабира-

---

5 Његова књига *Црквено љраво* појавиће се тек по повратку у Задар.

ли, показали нам непрекидну дјелатност црквених предстојника и односних богословских школа у корист касицизма. Доказан нам је најпослије тај значај са гледишта данашње културе, а дошљедно је доказана потреба, да се по примјеру старих отаца и учитеља цркве и старих богословских школа, одгаја и код нас данас класична настава, те да се помоћу исте спреме учени српски богослови, који би могли стојати упоредо са ученим богословима других напредних држава нашега доба.

Могу још привести доказе о важности класичне спреме за богословску науку из сувременог нам устројства богословских школа у православном свијету. Међу данашњом г. г. професорима ове богословије, мојим високопоштованим колегама, сви су они добили своје више богословско изражање на вишим богословским заводима у Русији и у Грчкој, па ми они најбоље могу посвједочити, како се озбиљна пажња, на прим. у Русији, поклања латинском и грчком језику и како се настоји, да богослови у тим језицима буду најбоље извјежбани; исто тако и у Грчкој. И збиља, зар би грчки и руски чланови познате богословске конференције у Бону 1875. године, кадри били онако сјајно заступати православну науку пред ученим западњацима, да нијесу били онако вјешти латинскоме језику, као што су то на дјелу показали? Зар би онаку славу стекли у православном богословском свијету, а и на западу, руски богослови Филарет, Евгеније, Инокентије, Макарије и други, да нијесу онако дубоко познавали грчки и латински језик, као што се то огледа у њиховим дивним списима?

Других примјера и доказа ја не ћу приводити. Приведенога је, ја мислим, доста, да се види сва озбиљност питања, које смо разгледали. Прије завључка допустите ми, молим вас, господо, да приведем још овдје мишљење о значају класичнога изражања једног између најсвјетлијих умова данашње Енглеске. „Ради чега,“ пита тај учени Енглез, „заузима у нашим школама прво мјесто изучавање класичних наука? Да ли с тога, што те науке оштре разум, памтење, укус и рјечитост? Сва ова, преимућства имају другоступни значај и споредна су; она нијесу друго, него дјеломичне пошљедице једне опште истине. А та се истина, по моме мишљењу, састоји у томе, што најновија цивилизација Јевропе, почињући од средњих вјекова по до данас, резултат је двају великих фактора: хришћанства и духа старе Грчке. Св. Павао, апостол незнабожаца, симболише у својој особи ту велику свезу. Мјесто, које запремају у хришћанском васпитању на прим. Аристотел и Платон, није никако случајно, нити се може икако промјенути. Материјал онога што ми називљемо класичним изражањем, био је спремљен, и можемо слободно рећи, нарочито спремљен самим божијим промислом ради тога, да послужи не само прилогом него, говорећи математичким језиком,

допуном хришћанства у изображењу човечијега ума. Ако је овај принцип неоспорив, тад је он уједно и узвишен, и јасан. Он одговара на сва питања у погледу тога, какво мјесто мора заузимати класична наука упоредо са другим гранама изображења. Појмљиво је, да изводи из овога принципа морају бити учињени разумно, према приликама и особама. Он мора бити примјењен само ономе дијелу младежи свију иародности, који ће саставити сталеж људи са потпуним, завршеним изображењем. Овај принцип сам по себи не ријешава питања о индивидуалним способностима и неспособностима; али он одређује начела изображења за оне, који не подлеже случајним изнимкама, које зависе од индивидуалности или од извањских прилика. Изучавање класичне старине мора бити средиштем системе учевних радња, и около тога средишта морају се групуирати све остале гране знања, које тијем постају према класичној старини другоступнима.“ – Драгоцјене ове мисли о класицизму, ако се тек и споредно тичу богословске науке, расвјетљују нам ипак важност нашега питања и свеопшти значај, што оно има за сваку посебну науку исто онако, као и за науку, узету у најопширнијем смислу.

И сада, господо, ја закључујем ову моју бесједу у нади, да је истакнуто довољно разлога, који говоре у корист класичног изображења у опште те да смо из тога могли учврстити у нама убјеђење о важности и неопходности класичне спреме за кандидате богословије. Мени је пред очима била реорганизација која предстоји овој нашој богословији ушљед закона од прошлога октобра, те ми се учинило најцјелисходнијим говорити данас о спреми, коју ће имати, или коју би морали имати кандидати те реорганизоване богословије. Од ове спреме зависиће сав напредак овога завода, који ће имати да оспособљава ваљане служиоце цркве наше свете, а зависиће у главном и напредак српскога народа у просвјети.

Нека свемогући Бог, по молитвама Његовог угодника, нашег првопросвјетитеља св. Саве, кога успомену данас славимо, благослови овај завод, а узрочнику новог, препорођеног живота, који има наступити за овај завод, Његовом Величанству, Краљу Милану I, нека увјенча благословом дане живота, да под моћним закриљем Његовим узмогне овај завод достигнути своју свету цијел, – и у то име ја вас позивам, господо, да из дубљине душе наше кликнемо: *Живјело Њејово Величанство Краљ Србије, Милан I.*